

**Bartha Csilla szerk.,
Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében**

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007. 342 lap

1. A magyar nyelven folyó ciganológiai kutatások nyelvészeti vonatkozásairól mind- eddig nem jelent meg gyűjteményes kötet, a tudományterület eredményeiről az érdeklődők csak – többnyire nem is nyelvészeti – folyóiratokban vagy romológiai segédkönyvekben megjelent, sokszor nehezen hozzáférhető tanulmányokat keresgélve tájékozódhattak. Mind- ez nem csupán a hasonló tematikájú kutatások megismerésének, az azokkal való dialogikus viszony kialakításának volt a gátja, hanem megnehezítette az immár az egyetemi képzésben jelen lévő romológiai tematikának a nyelvészeti szempontú megismerését is.

Ezt a hiányt hivatott a BARTHA CSILLA által szerkesztett tanulmánygyűjtemény fel- számolni. Előrebocsátom: sikerrel; sőt, a korábbi szakirodalom „klasszikusai” mellett a kötet több olyan eddig publikálatlan írást is tartalmaz, amelyek új kutatási irányokat jelölnek ki a magyar nyelvű nyelvészeti romológiában. A továbbiakban főként az újabban megjelent tanulmányokhoz fűzök megjegyzéseket.

A kötet öt fejezetben 14 tanulmányt tartalmaz. E fejezetek címükben a következő kuta- tási területeket jelölik ki: „Cigány nyelvek és közösségek Magyarországon”, „Nyelvi szo- cializáció, nyelvi hátrány és oktatás”, Nyelvi jogok: a lingvicizmustól a pluralizmusig”, „Beszédmódok, kultúráreprezentációk, nyelvideológiák”, „Nyelvmegőrzés vagy nyelvcseré? – Szociolingvisztikai vizsgálatok cigány közösségekben”. A következőkben e fejezetek sor- rendjében tekintem át a kötet tanulmányainak hozzájárulását az egyes kutatási területekhez.

2. A kötet első tematikus egységében a magyarországi cigányok által beszélt nyelvek és nyelvi helyzetek általános jellemzéséről olvashatunk. SZALAI ANDREA alapos elemzése főként a romani nyelv szociolingvisztikai helyzetével foglalkozik, de emellett kitér a ma- gyarországi cigányok nyelvi változatosságáról szóló statisztikai, néprajzi és szociológiai irodalom kritikai áttekintésére. Külön foglalkozik a romani nyelvjárások klasszifikációjának korlátaival, ezeket a hagyományos nyelvföldrajzi módszertannak a romani nyelvváltozatok társadalmi kontextusát figyelmen kívül hagyó megközelítéséből eredezteti. E kritika érte- mében a kérdőíves és kísérleti eljárásokon alapuló nyelvföldrajzi metodika alkalmatlan az összetett változatosságukban élő területi nyelvváltozatok vizsgálatára. Ugyanakkor lehetsé-

ges, hogy a térbeliség társas és perceptuális folyamatait is elemző újabb geolingvisztikai megközelítésmódok – áttekintésükre I. D. BRITAIN, *Space and Spatial Diffusion*. In: J. K. CHAMBERS – P. TRUDGILL – N. SCHILLING-ESTES (eds.), *The Handbook of Language Variation and Change*. Blackwell: Malden, MA, Oxford, and Garitón, Australia. 2002. 603–37. – a romani nyelv heterogenitásának leírásához és értelmezéséhez is hozzájárulhatnak.

E fejezet talán a leginkább heterogén tematikájú a kötetben: SZALAI ANDREA tanulmánya mellett itt olvasható még PÁLMAINÉ ORSÓS ANNÁNAK a beás nyelv magyarországi helyzetét áttekintő dolgozata, valamint P. TÁLOS ENDRE hangtani tanulmánya, amely a fonológiai szabálykölcsonzés néhány esetét tárgyalja a romaniban. ORSÓS ANNA írása beszámol arról a munkáról, amelyet a beás nyelv standardizációjának kezdeti lépéseként a nyelv grammatikájának leírása és írásbeliségének kialakítása jelent, és amelyben a szerző eddigi tevékenysége révén nagy érdemeket szerzett. Megemlíthető, hogy saját terepmunkatapasztalataim alapján a *beás* nép- és nyelvnév használata kevésbé indokolt: ha a nyelv beszélőinek magyar nyelvű gyakorlatát figyelembe vesszük, érdemes lenne a helyi közösségekben általánosan élő *bojás* etno- és glottonimát használni. (A továbbiakban igazodom a nyelv beszélőinek magyar nyelvi gyakorlatához.)

3. A következő nagyobb egység a nyelvi szocializáció és a nyelvi hátrány kérdésével foglalkozik, az utóbbi kérdést az iskolai sikeresség kontextusában értelmezve. RÉGER ZITÁNAK az általa irányított, a „Cigány gyermekek nyelvi szocializációjának vizsgálata” című, az 1980-as években folytatott kutatási programjáról szóló dolgozata a téma alapműve. E kutatás eredményei nemcsak a szerzőnek az *Utak a nyelvhez* (Bp., Akadémiai Kiadó, 1990.) című kötetéből vagy a posztumusz megjelent *Cigány gyermekvilágból* (szerk. KASSAI ILONA – KOVALCSIK KATALIN, Bp., L’Harmattan, 1999.) lehetnek ismerősek, de a tanulmánygyűjteménybe ugyancsak felvett, az ugratásról szóló, eredetileg angol nyelvű írásából is. E tanulmány ugyan egy későbbi fejezetbe került, de szemléletében és a hivatkozott kutatás alapján is szorosan kapcsolódik az előbbi munkához.

Kevésbé illeszkedik a kötet témájához FORRAY R. KATALIN dolgozata, amely ugyan az iskolának és a cigány családoknak az oktatási folyamatról kialakított koncepciója közötti különbségeket árnyaltan elemzi, és szempontjai között a társadalmi hátrány kérdését is felveti, de az elemzés nem érvényesít a nyelvvel, nyelvhasználattal kapcsolatos tényezőket (erről bővebben később is).

4. Külön fejezet foglalkozik a nyelvi jogok kérdésével. Ennek nemzetközi vonatkozásait a romani nyelvészet talán legjelentősebb mai kutatója, YARON MATRAS mutatja be tanulmányában. A cigányok nyelvi jogai az európai kontextusban több szempontból is másképp jelennek meg, mint Magyarországon. Ez főképp abból adódik, hogy nálunk nem csupán a romani nyelv használatának lehetőségei és korlátai kapcsolódnak a nyelvi jogi kérdéshöz. És nem csak azért, mert Magyarországon „cigány” nyelvként a romani mellett jelen van a *bojás*, hanem a magyar egynyelvű cigány beszélők nyelvi helyzete miatt is. A romaniul és *bojásul* első nyelvként beszélők nyelvi jogaival kapcsolatos kérdésekről KONTRA MIKLÓS írása tudósít, röviden két fő területet azonosítva, ahol nyelvi alapon érvényesülő diszkrimináció, azaz lingvicizmus van jelen: az egyik a beszélők anyanyelvi oktatásának hiánya vagy jelentős korlátozottsága, a másik az ilyen oktatásra jogosultak számának adminisztratív manipulálása. Az előbbi területen KONTRA a Nemzeti alaptantervnek a cigány tanulókat „do-

minánsan magyar nyelvű”-ként tételező megfogalmazását lingvicizmusnak tartja, mivel ebből a megközelítésből levezethető, hogy a románi vagy bojás nyelvű iskolai oktatás bevezetésére azért nem lenne szükség, mert nincsenek e nyelveknek olyan beszélői, akik az iskola megkezdésekor első nyelvként nem a magyart használnák. Ugyancsak lingvicizmus érhető tetten a magyarországi népszámlálásoknak abban a gyakorlatában, amely összevontan kezeli a romanit és a bojást mint a „cigány” nyelv alá tartozó kategóriákat, és ezáltal láthatatlanná teszi egyik vagy másik nyelv beszélőinek számát. Ennek az eljárásnak a képtelensége a nyelvészeti érvektől függetlenül is belátható, ha arra gondolunk, hogy a magyarországi cigányok által beszélt „cigány” nyelvek közé tartozik túlnyomó többségük anyanyelve, a magyar is.

FORRAY R. KATALIN tanulmánya a cigány nyelvek oktatásának jogi, politikai és az intézményrendszer gyakorlatában megjelenő vonatkozásait elemzi. Ezek közül kiemelendő az a diszkriminatív eljárás, amely az eddigiek mellett már magyar egynyelvű cigányokat is érint: az enyhe vagy középsúlyos értelmi fogyatékosok számára kialakított speciális oktatásban egyes becslések szerint a cigány diákok aránya 40 százalék (160). Összefüggésben azzal, hogy ebben az oktatástípusban ilyen mértékben felülreprezentált a cigány gyerekek jelenléte, felvethető a nyelvi hátrálynak a jelenséget befolyásoló szerepe. A nyelvi hátrányt itt nyelvi „másságnak”, azaz a többségi normáktól való eltérésnek tekintem, amely úgy válik a beszélői számára egyenlőtlenséggé, hogy a nyelvi különbségek az iskola kontextusában társadalmi hátránnyá alakulnak át (a nyelvi hátrány ilyen értelmezésére lásd pl. RÉGER idézett munkáit vagy BARTHA CSILLA, Nyelvi hátrány és iskola. Iskolakultúra 12 [2002.]6–7: 84–93). A cigány gyerekek – sokszor már a beiskolázás gyakorlata által is újratermelt – társadalmi hátrányának nyelvi vonatkozásait e kötet kevésbé hangsúlyosan kezeli. Többen is említik ugyan a cigány gyerekek iskolai előremenetelével kapcsolatos nyelvi problémákat, és ennek leginkább látható jeleként Magyarországon vagy Szlovákiában is beszámolnak olyan helyzetekről, ahol magyarul nem tudó gyerekek bármilyen nyelvpedagógiai program híján kerülnek be a magyar nyelvű iskolarendszerbe, de a kérdés részletesebb vizsgálatára érdemes lett volna önálló tanulmányban kitérni.

5. A következő fejezet antropológiai nyelvészeti módszerekkel végzett mikroelemzések eredményeit mutatja be. E fejezet három tanulmányt foglal magába: egyrészt RÉGER ZITA korábban már említett dolgozatát az ugratásról, másrészt KOVALCSIK KATALIN néprajzi leírását egy olténiai rudár közösség kultúrájának különböző reprezentációiról, végül HORVÁTH KATA tanulmányát a „cigányok” létrehozásának gyakorlatáról a hétköznapi interakciókban.

KOVALCSIK KATALIN egy román nyelven beszélő, környezete által cigánynak tekintett romániai közösséget vizsgál a csoport narratív identitásának elemzésével, majd a közösség sajátos ünnepének, a gurbanének a leírásával, végül pedig a rudárok körében megjelenő új vallási csoportnak, a pünkösdista gyülekezetnek a közösség hagyományos kulturális rendszeréhez való viszonyulását elemzi.

HORVÁTH KATA a kötetben olvasható, terepkutatáson alapuló többi tanulmánytól eltérően nem tekinti előre meghatározottnak, hogy „cigánykutatást” folytat, azaz nem az etnicitásuk által meghatározott cigányok közösségének nyelvhasználatáról kívánt újabb megfigyeléseket tenni. Kiinduló kérdése az volt, hogyan jönnek létre a „cigányok” a nyelvi interakciókban. Ez a nézőpont radikális eltérést jelent azon szociolingvisztikai kutatások

szemléletétől, amelyek implicit módon a beszélőközösség újabban többek által kritizált koncepciója alapján vizsgálnak csoportokat és azok nyelvi viselkedését. HORVÁTH megközelítése a gyakorlati közösség modelljéhez áll közel (P. ECKERT – S. MCCONNELL-GINET, *Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice. Annual Review of Anthropology* 21 [1992.]: 461–90.; UŐK, *Language and Gender*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.; magyarul lásd M. BUCHOLTZ, „Minek legyen normális?” Nyelvi és identitásgyakorlatok külön lányok közösségében. *Replika* 45–46. 2001: 191–211), de ahhoz képest hangsúlyos kérdésként kezeli a társadalmi (hatalmi) kényszereknek a diszkurzív gyakorlatokban való megjelenését. Tanulmánya – konkrét nyelvi interakciók elemzésével – meggyőző módon mutatja be az althusseri interpellációnak a fajietnikai-társadalmi különbségekről szóló diszkurzív egyeztetés és egyezkedés gyakorlatában való újragondolhatóságát.

6. A kötet utolsó fejezete a magyar szociolingvisztika egyik gyakran vizsgált kérdéssel, a nyelvcsere és a nyelvmegtartás dinamikájával foglalkozik. Itt megint három tanulmány olvasható, esetleírások a magyarországi oláh cigányok és bojások, továbbá egy szlovákiai romani–magyar–szlovák többnyelvű közösség nyelvi folyamatairól.

Két tanulmány, BARTHA CSILLÁÉ és ORSÓS ANNÁÉ egy közös kutatás azonos módszerekkel gyűjtött, így összehasonlítható adatainak felhasználásával készült. BARTHA CSILLA két nyírségi oláh cigány közösség nyelvhasználatának funkcionális vonatkozásait elemzi. Rámutat arra, hogy miközben a kvantitatív adatok alapján a két vizsgált közösségben a romani és a magyar használatának viszonylagos stabilitása van jelen, és a kisebbségi nyelv intergenerációs átadásának a nyelvcsere szempontjából döntő folytonossága is fennáll, a kvalitatív módszerrel gyűjtött adatok némiképp árnyalják ezt a nyelvmegtartásról tanúszkodó képet. Ezek szerint a cigány férfiak és nők eltérő párkapcsolati szokásai a nyelvcsere–nyelvmegtartás szempontjából is értékelhető különbségekkel járnak. A cigány férfiak és nők számára megengedett stratégiák olyan módon térnek el egymástól, hogy a férfiak gyakran törvényes házasságukat otthagyva nem cigány partnerrel alapítanak új családot. Ebben a közegben pedig a gyerekek nyelvi szocializációja már magyar nyelven zajlik. Felvethető ugyanakkor, hogy ennek az összefüggésnek a feltárása nem a kvantitatív és kvalitatív módszerek közötti különbségekből fakad, hanem inkább a kvantitatív kutatás alapsokaságának szűkkörű meghatározásából adódhat. Ha jól értem, a cigány férfiak által alapított exogám kapcsolatból született gyerekek csoportja nem tartozott bele a releváns populációba, ennélfogva a kérdőíves kutatás az ő nyelvhasználatukra feltehetőleg jellemző magyar nyelvi dominanciát sem mutathatta ki.

Mindez ugyanakkor azzal a kötetben többször is érintett, de a cigányok közösségeit tanulmányozó szerzőktől általában nem tematizált kérdéssel áll összefüggésben, hogy kit tekinthetünk cigánynak. E kérdés megválaszolása nélkül – még ha a kutató HORVÁTH KATÁhoz hasonlóan a szociológiai hagyományban élő öndefiníciós vagy környezeti meghatározás közötti dilemmát nem is tekinti érvényesnek – a megkérdozettektől nyert adatok alapján a cigány közösségek egészére vonatkozó állításokat megfogalmazni némiképp esetlegesnek bizonyul.

A nyírségi oláh cigány közösségek vizsgálatával összehasonlítható módon foglalkozik ORSÓS ANNA dolgozata a baranyai Mánfán élő bojás közösség nyelvcserejével. Szembeötlő, hogy a felkeresett bojás közösség kétnyelvűsége jóval kevésbé kiegyensúlyozott, mint a

BARTHA CSILLA által vizsgált oláhcgány csoportoké. ORSÓS ANNA tanulmányában a nyelv választás és egyes szociológiai változók összefüggéséről számos kimutatást közöl. A nem nyelvi változók közül, összhangban a ciganológiai hagyománnyal, nagy jelentőséget tulajdonít a társadalmi nem tényezőjének. Elemzésében több ponton rámutat a bojás férfiak és nők nyelvi viselkedésének különbségeire – ezek értelmezése azonban nem egyértelmű. Egy helyen a bojás nők magyarnyelv-választásának nagyobb gyakoriságát a nőknek a nagyobb presztízsű változatok iránt a kétnyelvűségi helyzetekben általánosan megfigyelt orientációjára vonatkoztatva értelmezi (278), máshol azonban azt olvassuk, hogy „[a] különböző családtagokkal történő nyelv választás során a nemek között nincs nagy különbség” (275), megint másutt pedig a következőt: „függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségűnek vallják magukat, a férfiak többet beszélnek magyarul, mint a nők” (280). Ezek alapján a bojás férfiak és nők nyelvi viselkedésének különbségei vagy hasonlóságai a szerzőnél bővebb elemzést kívánnak.

MENYHÁRT JÓZSEF és M. PINTÉR TIBOR tanulmánya a Gramma Nyelvi Iroda keretében végzett kutatásuk eredményeit mutatja be egy dél-szlovákiai szegregált közösség, a Nyékvárkony közelében fekvő Malomhely roma közösségének nyelvi helyzetéről. Hasonlóan a BARTHA CSILLA dolgozatában bemutatott oláhcgány közösséghez, itt is funkcionális többnyelvűséget találunk: a romani és a magyar nyelv egymástól többé-kevésbé jól elkülönülő szerep körben használatos. E két nyelvhez képest a szlováknak igen csekély jelentősége van a közösségben, ha az államnyelven kell megszólalni, a közösség tagjai a néhány szlováknak is tudó helyi beszélőhöz fordulnak segítségért. A szerzők röviden elemzik a malomhelyi iskolások nyelvi helyzetét: a gyerekek kivétel nélkül a közeli település magyar nyelvű speciális (enyhén értelmi fogyatékosok számára fenntartott) iskolájába járnak, itt tanulnak meg a tágabb környezet nyelvén, magyarul, de az államnyelv elsajátítása az iskolai oktatás keretében már csak korlátozottan megy végbe. A szerzők szoros összefüggést látnak a malomhelyi közösség tagjainak nyelvi helyzete és társadalmi marginalizációja között.

7. Végül néhány szót a kötet szerkezetéről: a szerkesztői előszó, amelynek angol fordítása a kötet végén olvasható, alapos eligazítást nyújt az egyes fejezetekről és tanulmányokról. A kötetet bibliográfiai összeállítás zárja, amely egyrészt válogatás a magyar nyelvű romani és bojás nyelvészeti tanulmányokból és oktatási segédanyagokból (nyelvkönyvekből, szótárakból, szépirodalmi munkákból), másrészt a romani nyelvészeti kutatások nemzetközi publikációiból. A kötet könnyen áttekinthető szerkezete és a témában való tájékozódást elősegítő mellékletek mellett megemlítenő néhány szerkesztői következtetés is: egy-két felesleges ismétlés elhagyható lett volna, például a 11. lapon és a 244–45. lap 1. jegyzetében is olvasható bekezdés vagy a KEMÉNY ISTVÁN-féle 1971-es cigánykutatás adatainak többszöri bemutatása. Ugyancsak hasznos lett volna egy-egy ábrát részletesebben értelmezni, például a 273. vagy a 300. lapon (az előbbinél nem világos, mit jelölnek az y tengely százalékszámai, az utóbbinál az „NÉ” rövidítés jelentése marad homályban). ORSÓS ANNÁNAK „A beás nyelv megőrzésének lehetőségei” című dolgozatában több ábra adatai eltérnek a szövegben megadott számoktól (7., 9–11., 13. ábra), ugyanitt érdemes lett volna a szerző által többnyire csak kódszámokkal hivatkozott kérdéseket tartalmazó kérdőívet is közreadni (vagy a kódokat feloldani).

8. A tanulmánygyűjtemény hiánypótló munka, a magyar ciganisztika reprezentatív kiadványa. A kötet a magyar nyelvű ciganológiai kutatások sokszínűségéről tanúskodik, s míg e sokszínűség a szemléletmódok egymással sokszor nem összeegyeztethető heterogenitásából is adódik, ha az egyes megközelítésmódok közötti különbségek reflektálttá válnak, megteremtődik annak lehetősége, hogy a további kutatások többféle hagyományhoz kapcsolódóan alakítsanak ki termékeny viszonyt napjaink magyar nyelvű ciganológiájának főbb kérdéseivel.

BODÓ CSANÁD